

Nagymarosiak „málenkij robotra” hurcolása 1945-ben – Források, nézőpontok, emlékezések ^[1]

„Nagymaros község alulírott előljárói tisztelettel jelentjük, hogy Nagymaros községből az ide becsatolt névjegyzék tanúsága szerint f. évi január hó első napjaiban 399 férfit és nőt vitt el ismeretlen rendeltetéssel – az időközben hazaengedettken kívül – a községbe érkező és valószínűleg különleges feladatokkal megbízott orosz katonai parancsnokság. A parancsnokság az elvitel indokát vagy célját nem közölte s nem nyújtott bizonyosságot az elvitték további sorsa felől.”

A második világhégés utolsó hónapjaiban, 1944. december és 1945. február között a Kárpát-medencét elfoglaló Vörös Hadsereg civilek tízezreit deportálta kényszermunkára – a szovjet fél által gyakran használt eufemisztikus kifejezéssel élve: jóvátételi munkára – a [popup title="Szovjetunióba" format="Default click" activate="click" close text="„Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949. Szerk. BOGNÁR ZALÁN. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2015.]. A sztálini államnak gazdasági okokból sürgősen munkaerőre volt szüksége, egyrészt a háborúban elszennvedett hatalmas ember- és infrastrukturális veszteségei miatt, másrészt a béke beköszöntével meginduló újjáépítés, majd erőltetett iparosítás és fegyverkezési verseny [popup title="okán" format="Default click" activate="click" close text="HARRISON, MARK: Accounting for War. Soviet production, employment, and the defence burden 1940–1945. Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 158–160.]. A felsoroltak mellett a Vörös Hadsereg a korban a világ legnagyobb szárazföldi hadserege volt, a benne szolgálók szintén hiányoztak a mezőgazdaságból és az iparból.

A probléma megoldásának egy ismert módja a kényszermunka fokozott igénybevétele volt. Részben a [popup title="GULAG-lágerekben" format="Default click" activate="click" close text="GULAG (1930–1956): Javítómunkatáborok Igazgatósága – Glavnoje Upravlenyje ispravityelno trudovihlagerej; (G)UPVI (1939–1951): Hadifogoly- és Internáltügyi (Fő)Parancsnokság – Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernyirovannih.], ahol a rablétszám az 1950-es évek elejéig – Sztálin haláláig – folyamatosan [popup title="emelkedett" format="Default click" activate="click" close text="STETTNER, RALF: „Archipel GULAG”: Stalins Zwangslager – Terrorinstrument und Wirtschaftsgigant. Entstehung, Organisation und Funktion des sowjetischen Lagersystems 1928–1956. Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 1996, 172.], részben azonban a GUPVI, azaz a Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság által irányított táborrendszerben, amelynek létezését és működését tudományosan az utóbbi 20 évben [popup title="dolgozták fel" format="Default click" activate="click" close text="A témában írt néhány fontosabb munka: KARNER, STEFAN: Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941–1956. Oldenbourg, Wien–München, 1995; HILGER, ANDREAS: Deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion, 1941–1956. Kriegsgefangenenpolitik, Lageralltag und Erinnerung. Klartext, Essen, 2000; VARGA ÉVA MÁRIA: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Bp., 2009.]. E táborrendszerben a foglyul ejtéseik után még évekig (esetenként évtizedekig) visszatartott hadifoglyok mellett a különböző okból internált személyek végeztek kényszermunkát, köztük magyar állampolgárok is.

Az internáltak és a lágerekben életüket veszítők pontos számát illetően a nemzetközi és hazai kutatásban máig nincs konszenzus. Szintén problémás az 1944/1945-ös deportálások hátterében húzódó szovjet motiváció és az ehhez kapcsolódó rendelkezések levéltári forrásokkal való alátámasztása, mivel az oroszországi levéltárak anyagába a téma kutatói közül kevesen nyerhettek [popup title="betekintést" format="Default click" activate="click" close text="Kivételt képez ebben a fent hivatkozott Varga Éva Mária munkája, aki oroszországi levéltári források alapján írta munkáját, amelynek azonban fő tematikus súlypontja a hadifoglyok sorsa volt, nem pedig a civil internáltaké.].

A deportálási hullámon belül az egyik fontos intézkedés hátteréről azonban a nemzetközi kutatás eredményei alapján már sokat tudunk: ez a német származás okán való szervezett és tömeges deportálás volt, amelyről a szovjet Állami Védelmi Tanács 1944. december 16-án rendelkezett a 7161. számú [popup title="határozatban" format="Default click" activate="click" close text="POLIAN PAVEL: Die Internierung der Deutschen in Südosteuropa. In: VOLPERT, ASTRID–EIMERMACHER, KARL (szerk.): Verführungen der Gewalt. Russen und Deutsche im Ersten und Zweiten Weltkrieg. Wilhelm Fink Verlag, München, 2005, 1343–1360., itt 1346–1349.]. Ennek értelmében Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Románia területéről szedték össze és szállították el – szovjet kifejezéssel élve mobilizálták és internálták – a munkaképes, német származású civil lakosságot, a nőket 18 és 30 éves kor, a férfiakat 17 és 45 év között. A határozat végrehajtására 1945 februárjáig került sor, és az érintettek száma Magyarország [popup title="területén" format="Default click" activate="click" close text="Tisztázatlan, hogy a trianoni vagy a korabeli Magyarország területéről volt-e szó a szovjet forrásokban, amelyek erre nézve nem tartalmaznak információt. A kutatás jelenlegi állása szerint a mai Magyarország területéről elvitt „német származásúak” száma kb. 30 000 volt, tehát valószínű, hogy a szovjet fél ekkor a visszacsatolt területeket nem tekintette Magyarország részének.]] 31 923 fő volt.

E létszám ugyan sok kutató számára túl alacsonynak tűnik, mindeddig azonban forrásokkal nem sikerült megalapozottan bizonyítani, hogy a 7161-es rendelet értelmében elhurcoltak többen lettek volna. A szám hitelességét erősíti, hogy a romániai, illetve az egykori Jugoszlávia területén végzett kutatások is igazolták az ottani [popup title="létszámokat" format="Default click" activate="click" close text="Jugoszláviára nézve lásd: JANJETOVIĆ, ZORAN: Németek Jugoszláviában 1948–1960. Pro Minoritate, 2016/nyár, 65–81., itt 70. Romániáról lásd BAIER, HANNELORE: A romániai németek az 1944 és 1956 közötti időszakban. Pro Minoritate, 2016/nyár 82–93., itt 86. A romániai deportálást az erdélyi szászokra nézve feldolgozták, lásd: WEBER, GEORG (szerk.): Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion. Bd. I–III. Böhlau, Köln, 1995.]. A nehézséget inkább az okozza, hogy a magyar kutatás egyrészt máig nem tudta teljesen elkülöníteni ezt az akciót a többi, ezzel párhuzamosan zajló keleti irányú deportálásoktól. Másrészt a német származás értelmezésének is vannak nehézségei: 1944–1945 fordulóján ugyanis a német származásúvá minősítés külső tényezők és személyek által (szovjet katonák, magyar hatóságok, jugoszláv partizánok vagy „policok”), szituatív módon zajlott, és sok esetben független volt az érintettek öndefiníciójától, identitásától és anyanyelvétől.

Nagymaros, 1930-as évek ^[2]

E tanulmány tárgya Nagymaros, ahol a 7161-es határozat értelmében történt a helyi lakosság Szovjetunióba deportálása. A községben történtek nem feltétlenül tekinthetők reprezentatívnak, azonban a jelenleg ismert források valószínűsítik, hogy a főváros tágabb térségében (Dunakanyar és környéke) a Vörös Hadsereg 2. Ukrán Frontja által végrehajtott deportálások hasonlóan zajlottak. Az írott források hiányában ezt azonban nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni.

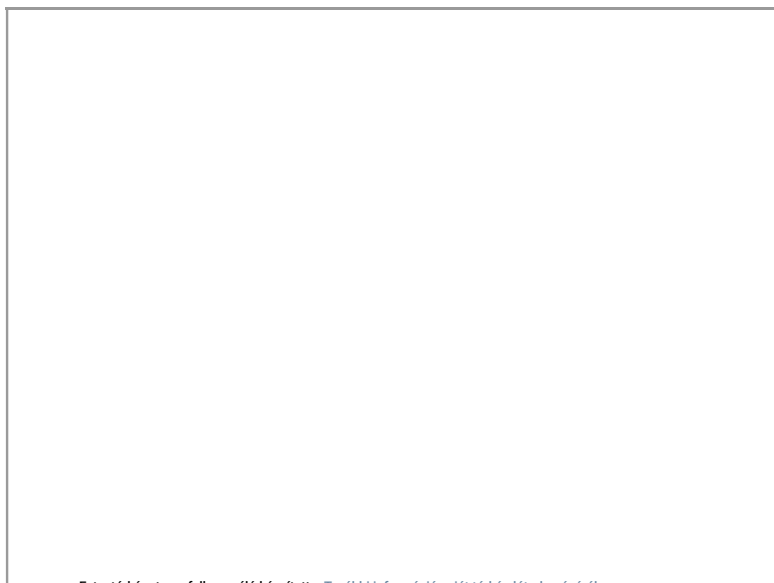
Választásunk a térségben kiemelkedőnek mondható forrásadottságai miatt esett Nagymarosra. A fennmaradt levéltári források, valamint a túlélőkkel az 1990-es években és napjainkban készült [popup title="interjúk" format="Default click" activate="click" close text="Ritter György felvételein kívül nagymarosi interjúk és naplórészletek ismertek még a következő kiadványokban: KORMOS VALÉRIA–VÁRHELYI ANDRÁS: Emberrablás orosz módra. Magyar Nők Lapja, Bp., 1990; SZEBENI ILONA: Haza fogunk menni: Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949. Piremon, Debrecen, 1993. Döbrössy Mihályné: Fájdalmas örökségünk, Nagymaros, 2006."] alapján ugyanis rekonstruálható, mi történt a községben 1945 elején, és hogyan érintette a helybéli lakosokat az úgynevezett „*málenkij robot*”. A tanulmány egyik fő célja az, hogy rámutasson: a különböző források által rekonstruálható valóságok között szignifikáns eltérések mutatkoznak. Munkánkat e tekintetben szánjuk reprezentatívnak, általa kívánjuk hangsúlyozni, hogy a kutatásban felhasznált források felhasználási lehetőségei korlátozottak, az általuk rekonstruálható képek pedig nem rendezhetők semmilyen hierarchiába.

Nagymaros a Dunakanyarban, a Duna bal partján fekvő település. Közigazgatási hovatartozása a két világháború közötti időszakban többször is változott: 1923-ig Hont vármegye központja, 1938-ig Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, 1945-ig Bars és Hont k. e. e. vármegye része volt és a Szobi járáshoz [popup title="tartozott" format="Default click" activate="click" close text="LELKES GYÖRGY: Magyar Helységnevé-azonosító Szótár. Argumentum–KSH Könyvtára, Bp., 2011, 481, 967, valamint a „Magyarország közigazgatása (1942)” c. térképmelléklet.]. Az 1930-as népszámlálás eredményei szerint a település 4699 lakójának 20,4%-a (958 fő) vallotta magát német anyanyelvűnek. A következő, 1941. évi népszámlálás idején ott élő 4470 fő közül már 38,8% (1733 fő) vallotta magát német anyanyelvűnek és 15,4% (690 fő) német [popup title="nemzetiségűnek" format="Default click" activate="click" close text="Az adatok megtekinthetőek: Országgyűlési Könyvtár – Keresés a népszámlálási adatok között: http://mtatki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php (Utolsó letöltés: 2017. 02. 14.)].

A községben 1926. február 14-én alakította meg főkegyesületét az *Ungarländischer* [popup title="Volksbildungsverein" format="Default click" activate="click" close text="Magyarországi Német Népművelési Egylet, lásd erről bővebben: BELLÉR BÉLA: A Volksbildungsverein-től a Volksbund-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Új Mandátum, Bp., 2002.]. 1940. december 22-én a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* mozgalom is helyi csoportot létesített [popup title="Nagymaroson" format="Default click" activate="click" close text="Magyarországi Németek Népi Szövetsége, lásd erről bővebben: TILKOVSKY LORÁNT: Ez volt a Volksbund. Kossuth, Bp., 1978; SPANNENBERGER, NORBERT: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidus, Bp., 2005.], ennek ifjúsági szervezete, a *Deutsche Jugend* szintén rendelkezett itteni [popup title="csoporttal" format="Default click" activate="click" close text="Az alapítás dátuma egyelőre ismeretlen, 1942. június 28-áról származik olyan dokumentum, ahol utalnak a csoport létezésére: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 149 (Belügyminisztérium) 1942–651f9. Közl.: VITÁRI ZSOLT (szerk.): Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925–1944. Kronosz, Pécs, 2015, 387.]. A helyi *Volksbund* szervezetek megalakulása azonban még nem jelentette azt, hogy aktív politikai tevékenységet is folytattak volna, hiszen leginkább a kor szellemiségéhez kötődő kulturális tevékenységben merült ki működésük. Ennek ellenére a szervezet 1944-ben a Dunakanyar (és környéke) falvaiból a front közeledtével több transzportnyi családot [popup title="evakuált" format="Default click" activate="click" close text="RITTER GYÖRGY: Adalékok a bakonyi német falvak II. világháború végi evakuálásához. Szerk.: KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ: „Nehéz időben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején. Veszprémi Főegyházmege, Veszprém, 2016, 166.].

A 2. Ukrán Front vezetője, Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall október 28-án este Sztálintól azonnali támadásra és Budapest elfoglalására kapott [popup title="parancsot" format="Default click" activate="click" close text="UNGVÁRY KRISZTIÁN: Budapest ostroma. Corvina, Bp., 2009, 13–14.]. Jóllehet veszélyesen megközelítették Budapestet, az előretörés nem járt sikerrel. A bekerítés elhúzódott, így a dél-dunántúli területeket megszálló 3. Ukrán Front vezetőjét, Fjodor Ivanovics Tolbuhin marsallt november 24-e után éppúgy bevonták az ostromgyűrű megsegítésébe, mint a 4. Ukrán Front egyes csapatait, amelyeket november 18-án Malinovszkij rendelkezésére átvezényeltek. Egyes csapatok már december 19-én Balassagyarmat felől kiértek a váci Duna-partra, de a tényleges ostromgyűrű csak karácsonykor záródott be Budapest [popup title="körül" format="Default click" activate="click" close text="UNGVÁRY: i. m. 22–24.]. Ráadásul az Ipolnyál és a Garamnál kemény ellenállással szembesültek a szovjetek, az áttörés elhúzódott. Malinovszkijnak tehát sürgős eredményeket kellett felmutatnia a sorozatos késedelme miatt, s talán ez is motiválta azt, hogy a helyi civil lakosság munkaeréjét nagymértékben kihasználják.

Jelenlegi ismereteink szerint a Dunakanyar térségében Nagymaroson kívül még Berkenyén, Kismaroson, Nagybörzsönyben, Szendehelyen és Zebegegyben hajtották végre a 7161-es [popup title="határozatot" format="Default click" activate="click" close text="Az adatokat lásd: ZIELBAUER GYÖRGY: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). Történelmi Szemle (31) 3–4. 270–291, itt 282. KOVÁCS ERIKA–SCHMIDT JÓZSEF: Berkenye története. Berkenye Német Kisebbségi Önkormányzata, Berkenye, 2010, 42–44.].

1. A szobi járás főjegyzőjének levele a szovjet katonaság által Ukrajnába elszállítottokról

[Tovább a galéria oldalára](#) ^[3] ^[4]

1945. április 20.

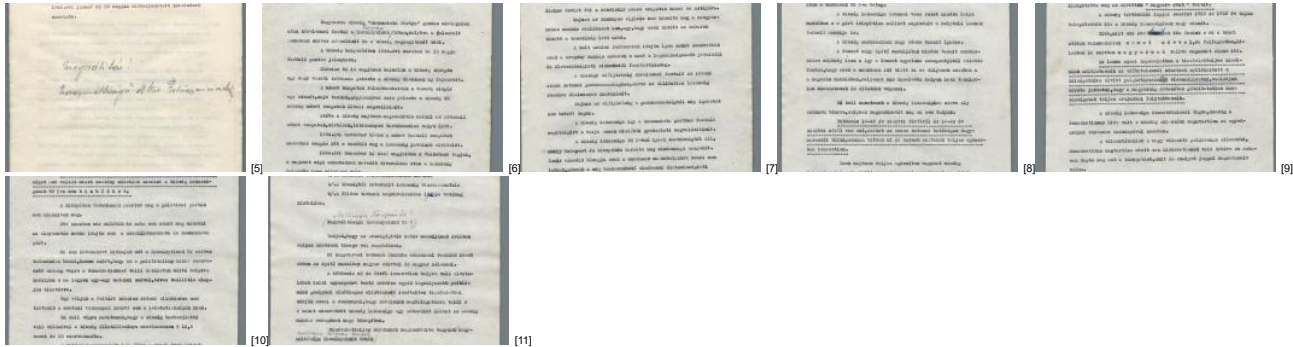
Jelzet: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL PML) IV.452 b. A szobi járás főjegyzőjének iratai, a szobi főjegyzői hivatal iratai 120/1945. – Eredeti, gépeelt, aláírással.

Mindez szervezett végrehajtásra enged következtetni, mivel a Duna bal partján ezekben a községekben volt számottevő a magukat a népszámlálás során német anyanyelvűnek és/vagy nemzetiségűnek vallók száma, amiről viszont az ideérkező szovjet katonák kizárólag a magyar hatóságok útján értesülhettek.

Nagymaros közigazgatási szerveinek megmaradt levéltári anyaga nem informál sem a szovjet katonaság megérkezéséről, sem a német származásúak előállítására kiadott katonai parancsról. Az ezzel kapcsolatban, pontosabban az elhurcoltak kiszabadítását célzó intézkedések 1945. január végén kezdődtek meg, ami arra enged következtetni, hogy a helyieket rövid időre sokkolták a történetek. Ez annak fényében korántsem meglepő, hogy Nagymarosról kb. 400 főt vittek el a szovjetek, ami mind országos, mind helyi viszonylatban meglehetősen magas létszámnak tekinthető, s a település lakosságát megtizedelték vele.

Az első lépést az elhurcoltak hazahozatalának érdekében Nagymaros község Kommunista Pártja tette meg, amely árnyalja azt a képet, hogy a kommunisták a civilek elhurcolásában aktív, a szovjeteket segítő szerepet játszottak volna. 1945. január 29-én kérelmet intéztek a miniszterelnökhöz, amelyben többek között a szovjet katonai hatóságok által elvitt „polgártársaik” hazaengedését kérték. Figyelemreméltó az érvelés, miszerint azok, akik a németiséggel közösséget vállaltak s magukat kompromittálták, már korábban elmentek az országból, így most helyettük mások bűnhődnek, akiket nevük alapján válogattak össze. A „jó” és „rossz” svábok közti megkülönböztetés többféleképpen is megjelenik a kérelemben. Az oroszok által elhurcoltak az előbbi kategóriába estek, azaz magyar érzelműek és demokratikus beállítottságúak, akiknek munkaerejére az ország újjáépítéséhez a legnagyobb szükség lett [popup title="volna" format="Default click" activate="click" close text="A Pest Megyei Levéltárban a kérelem másolata van meg, amelyet szerzői kétségtelenül valóban felterjesztettek az illetékes minisztériumba, mivel egy példány a Külügyminisztérium levéltárában is megtalálható: MNL OL XIX (Államigazgatás felsőbb szervei) J–1–q (Külügyminisztérium, Hadifogoly Osztály) 25.412/1945. Közl.: L. BALOGH BÉNI (szerk.): „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2015. 7].

2. Nagymaros Kommunista Pártjának a miniszterelnökhöz előterjesztett kérelme

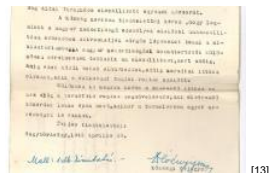
[Tovább a galéria oldalára](#) [12]

1945. január 29.

Jelzet: MNL PML V. 1079. Nagymaros nagyközség iratai 52/1945. – Gépelt másolat, aláírás nélkül.

A fenti elemek a hasonló folyamodványokban rendre visszatértek, mindössze a későbbiekben már differenciáltabban tekintettek az elhurcoltakra, azoknak csak egy részéről állítva, hogy magyar nemzetiségűek és ezért hazaszállítandók – így tehát a többiek hazaszállítása másodrangú kérdéssé vált.

3. Nagyörzsöny község főjegyzőjének kérelme az elhurcoltak mielőbbi hazaszállítása érdekében

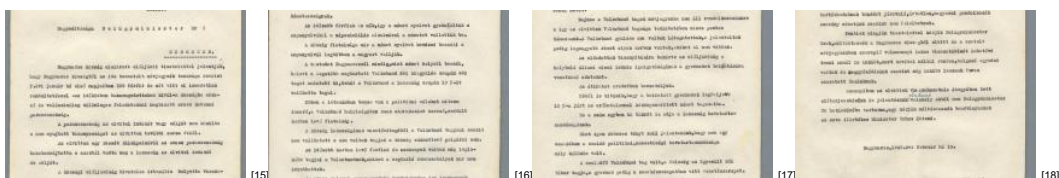
[Tovább a galéria oldalára](#) [14]

1945. április 23.

Jelzet: MNL PML IV.452. b. – Eredeti, gépelt, aláírással.

1945. február 10-én Nagymaros előjárósága jelentést küldött a Belügyminisztériumnak, majd 15-én küldöttség is járt a minisztériumban a 399 elszállított ügyében. A küldöttséget azzal bocsátották el, hogy már zajljanak az eljárások a legfőbb orosz katonai parancsnoknál, mivel sok panasz érkezett a német származásúak elhurcolása ellen.

4. A belügyminiszternek írt levél a Nagymarosról Kálkapolnára elvitték ügyében

[Tovább a galéria oldalára](#) [19]

1945. február 10.

Jelzet: MNL PML V. 1079. 78/1945. – Eredeti, gépelt, aláírás nélkül.

5. Tájékoztató a nagymarosi polgároknak a belügyminiszternél tett látogatásáról

[20]

[Tovább a galéria oldalára](#) [21]

1945. február 15.

Jelzet: MNL PML V. 1079. 59/1945. – Eredeti, gépelt, aláírással.

Mivel ezekben a hónapokban tényleges eredményt semmilyen kormányszerv nem ért el a kérdésben, a nagymarosiak 1945. április 6-án újabb lépést tettek. Meghatalmazták dr. Szilárd Rezső volt helyettes államtitkárt, hogy járjon el helyettük a debreceni kormánynál az elhurcoltak érdekében, illetve szerezzon róluk információt.

6. Dr. Szilárd Rezső nyilatkozata az elhurcolt nagymarosiak érdekében való fellépéséről

[22]

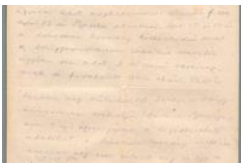
[Tovább a galéria oldalára](#) [23]

1945. április 6.

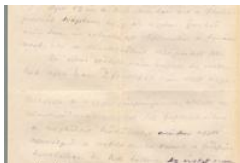
Jelzet: MNL PML V. 1079 59/1945. – Eredeti, gépelt, aláírással.

Szilárd 1945. április 17-én ceruzával írt jelentésben számolt be újtjáról. A jelentésből a minisztériumok költözése miatti nehézségeken túl az is kiderül, hogy a külügyminisztérium hamarosan akciót indít a szovjetek által elvitt civilek érdekében. Ehhez minden egyes személy adatait össze kellett írni, hogy azok Puskin [popup title="nagyköveten" format="Default click" activate="click" close text="Georgij Makszimovics Puskin (1909–1963) hivatásos szovjet diplomata, 1945 és 1949 között a Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott nagykövete Magyarországon."] és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül központilag legyenek továbbítva az illetékes szovjet hatóságoknak. Az elhurcoltak tartózkodási helye ekkor ismeretlen volt.

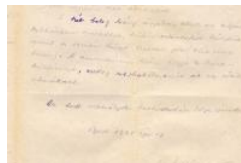
7. Dr. Szilárd Rezső jelentése az elhurcolt nagymarosiak ügyében

[24]

[25]

[26]

[Tovább a galéria oldalára](#) [27]

1945. április 17.

Jelzet: MNL PML V. 1079 78/1945. – Eredeti, kézzel írt, aláírással.

Április végén, május elején összeállították a névsort a külügyminisztérium számára. Ekkor 393 elhurcolt személyről számoltak be a források, akik között a hozzátartozók bemondása szerint nem volt német [popup title="nemzetiségű" format="Default click" activate="click" close text="Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL PML) V. 1079 (Nagymaros község iratai) 78/1945. "]. (Lásd a 3. számú dokumentumot!)

8. A külügyminiszternek írt levél a Nagymarosról a szovjet katonák által elszállítottak névsoráról

[28]

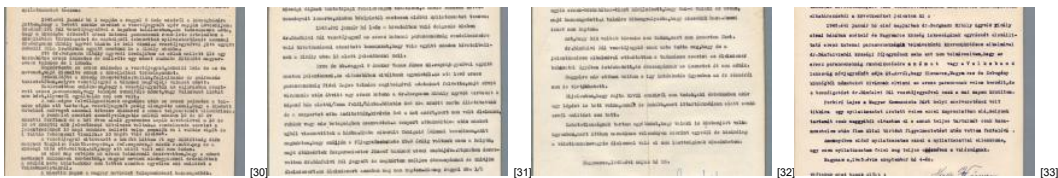
[Tovább a galéria oldalára](#) [29]

1945. május 1.

Jelzet: MNL PML V. 1079 78/1945. – Eredeti, gépelt, aláírás nélkül.

Szintén május végéről maradt fenn több nyilatkozat, amelyek arra engednek következtetni, hogy a községben elkezdték a felelősöket keresni: ki adta ki a lakosság egy részét a szovjeteknek? Hajas József közellátási díjnak 1945. január 1-én arról számolt be, hogy a szovjet katonák a település lakosságát a megadott korhatáron belül berendelték tíz napi munkafelszereléssel, és maguk válogatták ki azokat, akiket el kívántak szállítani – azaz sem a Volksbund-tagokról, sem a németekről nem írtak az előljárással listát. Helyette: „...a német nevűeket különösen kérdezték, a magyar nevék mindegyikénél érdeklődtek a szülők neve iránt. Akkor sem tettek azonban egyetlen szó említést sem a Volksbundistákról. A második napon a magyar nevűeket túlnyomórészt hazaengedték.”

9. Hajas József, Lencsés János és Hrdy Vince nyilatkozatai a nagymarosi elhurcolásokkal kapcsolatban

[Tovább a galéria oldalára](#) [34]

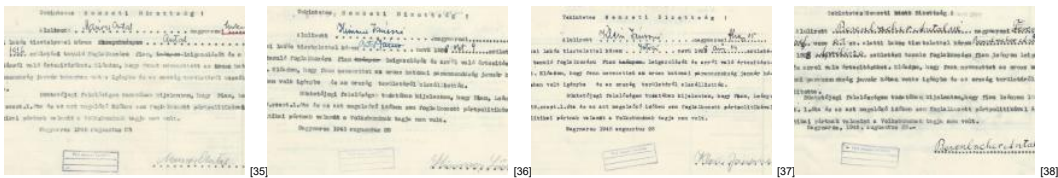
1945. május 22., 1945. május 25., 1945. szeptember 4.
Jelzet: MNL PML V. 1079 78/1945. – Eredeti, gépelt, aláírással.

Megnézve a deportáltak névlisztáját, ez az eljárás hitelesnek tűnik, mivel a német nevék mellett számos magyar hangzású név szerepel. A szülők neve után való érdeklődés azonban azt engedi sejtetni, hogy a szovjet katonai parancsnok valamilyen forrásból – alighanem a helyi előljáróság egyes tagjaitól – értesült a helyi viszonyokról. A magyar hangzású nevek egyben többnyire az azt megelőző év(tized)ekben lettek magyarosítva, így elég volt a szülők neve után nézni, ami sokszor továbbra is megmaradt németes formában, és az illető „német származása” [popup title="lelepleződött" format="Default click" activate="click" close text="A névmagyarosításról lásd: SEEWANN, GERHARD: Die Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2. Von 1860 bis 2006. Herder, Marburg, 2012, 251–253"]. Ezt a szovjet katonák maguktól aligha tudták volna.

A Szovjetunióba való deportálás számos nehézséget okozott Nagymaros életében. Februárban például a helyiek csak vonakodva jelentkeztek a korábban már megszokott közmunkák elvégzésére, tartva attól, hogy újabb elszállítások következhetnek. Ezért az előljáróság szigorú megtorlással fenyegetőzött, többek között azzal, hogy az önként meg nem jelenőket idegen helyen fogják munkára [popup title="alkalmazni" format="Default click" activate="click" close text="MNL PML V. 1079. 56/1945."].

1945 májusára változás figyelhető meg a helyi hatóságok deportáltakkal kapcsolatos álláspontjában. Míg a januári kérelem szerint az elszállítottak nem a Volksbundisták voltak, hanem a demokratikus érzelmű, magyarhú svábok, a Nemzeti Bizottsághoz intézett kérelmek elbírálásakor annak tagjai már kevésbé voltak elnézőek. 1945-ben több olyan személy is kérte a Nemzeti Bizottságtól, hogy töröljék őket a Földigénylő Bizottság által kifüggesztett Volksbund-listákról, akiknek családtagjait a szovjet katonaság munkára vitte – többségüket azonban [popup title="elutasították" format="Default click" activate="click" close text="MNL PML XVII. 114. (Nagymarosi Nemzeti Bizottság iratai) 2. d., sz. n."].

10. Nyilatkozatok a nagymarosi elszállítottak politikamentességéről

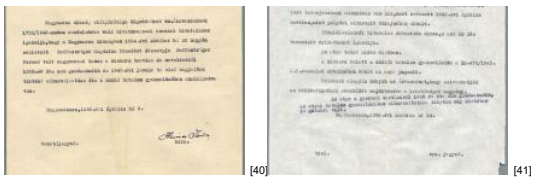

[Tovább a galéria oldalára](#) [39]

1945. augusztus 25.
Jelzet: MNL PML XVII. 114. A nagymarosi Nemzeti Bizottság iratai 2. – Eredeti, gépelt, aláírással.

1945 októberében megkezdődtek a hazatérések. Bár ezeket nem dokumentálták külön-külön, a hazaérkezettek különböző kérelmeiből azonban értesülhetünk [popup title="róluk" format="Default click" activate="click" close text="MNL PML V. 1079. 654/1945. "]. A hazatértek értesítették az otthon maradtakat a kinti halálesetekről is. Ekkor azonban még nem volt kijárt útja annak, hogy az elhunytakat hivatalosan anyakönyvezzék, ami külön nehézséget jelentett az otthon maradt családtagoknak.

11. Heffenträger Magdolna örökbefogadási ügye

[Tovább a galéria oldalára](#) [42]

1946. március 14., 1946. április 9.
Jelzet: MNL PML V. 1079. 249/1946. – Eredeti, gépelt, aláírással.

A nagymarosi eseményekről a levéltári forrásokhoz hasonló képet mutatnak a korai, 1990-es évek elején készített interjúk. Ezekben rendre megjelenik, hogy a falu lakóit válogatás nélkül egy bizottság elé citálták, amely a nevük alapján válogatta ki a [popup title="németeket" format="Default click" activate="click" close text="KORMOS-VÁRHELYI: i. m. 26–27.; SZEBENI: i. m. 19."]. Az ekkori elbeszélésekben is előfordultak együttműködő magyar segítők, részben kommunisták, akik azonban itt már kevésbé pompáztak az elhurcoltak hazahozásáért sikra szálló segítőkként. Kérdésként merül fel, hogy van-e összefüggés a rendszerváltás utáni időpont és a kommunisták bűnbakká tétele között.

A legújabb visszaemlékezésből azonban egy másik kép bontakozik ki. Kutatásunk egy részét képezte ugyanis, hogy felkeressük a még élő [popup title="tanúkat" format="Default click" activate="click" close text="A munka alapja egy nagyobb ívű interjúgyűjtés, amely segítségével a magyarországi németek „alávettségi” narratíváját, sorsát vizsgáltuk a háború utolsó időszakától a tsz-szervezések időszakáig. Publikálása, feldolgozása folyamatban. A gyűjtemény lelőhelye: Tata, Kuny Domokos Múzeum –Német Nemzetiségi Múzeum Hangtár. Letéti szám 2015, 2–184. "]. Annak ellenére, hogy többeket megkerestünk, Nagymaroson csak egy személyt sikerült megszólaltatnunk a túlélők [popup title="közül" format="Default click" activate="click" close text="A környező falvakban is végeztem kutatásokat. Berkenyén, Nagybörzsönyben, Nagymaroson, Szendehelyen, Zebegényben készíttettem interjúkat, összesen 8 túlélővel. Az interjúk lelőhelye KDM–NNM–Hangtár Ltsz. 6.8.9.10.11. 39. 40–41.36–37. Feldolgozását lásd: RITTER GYÖRGY: „Fejlapot kaptam, nyemcinek letterem nyilvánítva.” A Dunakanyarból 1945-ben német származásúként szovjet munkatáborba deportáltak emlékezete az „oral history” források tükrében. Szerk.: CSÍKOS GÁBOR–HEGEDŰS ISTVÁN–HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN–Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Vidéktörténet 1. – Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. MTA BTK, Bp., 2017, 229–272."]. A megkeresettek nagy része elutasította az emlékező beszélgetést. Többen családi okokra hivatkoztak, féltették gyermekeiket, unokáikat, néhol az érintett gyermeke hiúsította meg az interjú elkészítését. Végül (ehelyütt anonimizálva) „A” néni tudtuk megszólaltatni, aki 1927-ben született Nagymaroson, anyai ágon német származású, de magyar anyanyelvű családban. Édesapja egykoron nemesi származású köztisztviselő volt és a vasútnál dolgozott. „A” hat éves volt, amikor a család előbb Kalocsára, majd Mosonmagyaróvárra, végül Ottevénybe költözött. „A”-nak három testvére volt: bátyja érettségizett üzemi munkás lett, nővére pedagógus, öccse pedig nyomdai mérnök. „A” az orsolyita rend gimnáziumába járt Győrött. A front elől menekülve érkezett vissza a családjával Nagymarosra. Innen hurcolták el 17 évesen. A deportálás kezdetének emlékezete rendkívül legjobban az írásos forrásoktól. Az elbeszélés traumaiikus jellegét a személyiségben

bekövetkezett „én-szakadás” fokozza. Ezt legfőképpen az jelzi, hogy az elhurcolás magyarázatakor „A” közléseiben összerosódnak a valódi emlékek, illetve az évtizedek alatt hallott beszédek, pletykák, amelyekkel meg tudta magyarázni sorsát. Ezért lehetséges az, hogy az elhurcolás indokánál a forrásokkal összecsengő, a felelősöket illetően azonban már azokkal ellentétes információt közöl. „A” ahhoz a kivételhez tartozik, aki – bár rokonságában németek is voltak –, magyar névvel rendelkezett, mégis deportálták a Szovjetunióba.

12. A deportálás kezdete

„Én tévedésből kerültem bele. Volt egy rossz szomszédunk, aki azt mondta anyámnak, hogy »Juliska, küldd el a lányodat, mert az embereket összeszedik.« Összepakoltunk egy bőröndbe. Kihirdették [az oroszok], hogy négy helyen felgyújtják a falut, ha nem jelentkeznek önként a lakók. Mi így »önként« mentünk. [...] Bementem a szobába, azt mondták rám, hogy anyám után, aki Heffenträger volt, magyarsváb vagyok. Mire kinyitottam volna a számat, már kipenderítettek. Nem ismertem az összeírókat se. [...] Maroson úgy beszélnek – tehát én ezt nem tudom, csak hallottam, vagyis ha ez hazugság, akkor én utána hazudok –, hogy jöttek Felvidékről menekültek, a tisoisták. A tótok vastagon a németek mellé álltak. Ezek utána rögtön bent voltak a kommunista pártban. Először azt mondták az oroszok, hogy csak a férfiakat akarják vinni, de valaki mondta, hogy »van itt sváb elég, vigyék a nőket is.« Ez rögtön párttitkár is lett. Marosról 400 ember vittek el. Kidobolták, kihirdették. [...] Minden 17 éven felüli nőnek 45 éves korig és minden 16 éves fiúnak 55 éves korig árkot ásni kellett menni [1945] január 2-án. Azt mondták, hogy mennyi bombatámadás érte az országot és »malenkij robotra«, kis munkára megyünk.”

Jelzet: Kuny Domokos Múzeum Német Nemzetiségi Múzeum Hangtára, Letéti szám 2015, 36–37. alatt található interjú (továbbiakban: KDM–NNM–Hangtár Ltsz.)

A deportálás „élményét”, az utazást leértékelésként élték meg az elbeszélők. Ezek a részletek az elbeszélések legtraumatikusabb élményei. A Dunakanyar falvainak lakóit Kál-Kápolna állomásig gyalog meneteltették, onnan pedig a [popup title="Déva – Sinaia – Focșani – Adjud – Iași" format="Default click" activate="click" close text="Romániai városok."] útvonalon az ukrán szénmedencéig vonattal [popup title="szállítóták" format="Default click" activate="click" close text="RITTER: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva.”...249–250.”]. A megérkezés részben felértékelődést jelentett, és „A” emberi státusza az elvégzett munkával azonosult. A *lágérélet* [popup title="mindennapjaihoz" format="Default click" activate="click" close text="RITTER: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva.”...250–255.”] – a munka mellett – hozzá tartoztak azok a dolgok, amelyek növelték vagy éppen csökkentették a létbizonytalansági tényezőket: az emberi kapcsolatok és az [popup title="étel" format="Default click" activate="click" close text="RITTER: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva.”...255–256.”]. „A” elbeszélésének íve átnyúl azokon a hónapokon, amelyeket kényszermunkán töltött. Története a megérkezés legmélyebb pontjától fejlődik a kolhoz világához és a hazatérés felszabadító érzéséhez. Ez természetesen már a jelenből visszaemlékező tudat „játéka”, amely kényszeredetten minőségi változások, fejlődések narratívájába ágyazza a „saját történetet.”

13. Mindennapok a lágériben

„Kaptunk ilyen sprotnit, hal volt, a fejét le kellett húzni, olajos dobozban adták. Egyszer a kabátbélésemért kaptam egy fél liter vajot, azt elkengettem. Egy hónapban egyszer, 10 deka szappannal kellett lezuhanyozni. [...] Moslétok kaptunk. Káposztalevest, ami inkább lé volt két szál káposztával. Reggel, este, délben semmi. [...] Ez ’45 februárjában–márciusában volt. Aztán kezdett kivaszodni és a téglák, a romok le voltak fagyva, akkor csákányokat hoztak és azzal kellett ütni. Én felemelni nem bírtam. De nagyobb szájú csajok jöttek és azt mondták, hogy »mutasd meg, hogyan kell«, s az orosz nem bírta még a csákányt se felemelni. Egy magyar paraszt, egy hadifogoly végül megcsinálta. Ez nem volt más, csak kinzás. [...] Jött a tavasz, kimentünk a kolhozba, ott egy sátorban laktunk. Először ki kellett trágyázni, mert az ammónia fojtogató volt. Ide lett berakva a pricc, alatta patkányok rohagáltak. [...] 1200 métert kellett kapálni, de nekem az nem ment. Mert én csak tanultam a répáról, nem tudtam, hogyan kell gondozni. Nem tudtam, melyik a répa, és melyik a gaz. A marosiak kíségettek. [...] A kolhozban, ahol voltam, mindenki ilyen gennyes sebet kapott, csak én nem. [...] A tizennyolcadik születésnapomat úgy ünnepeltem, hogy csupasz kézzel mácsosnyát kellett szednem és tiszta vér volt tőle a tenyerem. [...] Talán százán voltunk abban a kolhozban, amikor odamentünk, de legalább levegőn voltunk, az mégis jobb volt. [...] Novemberben már leesett a hó, akkor már megint fázott a kezünk. S akkor november végén lehet[ett haza] menni.”

Jelzet: KDM–NNM–Hangtár. Ltsz. 36–37.

„A” lágértörténetének végpontja a hazatérés, amely a szerencsén [popup title="múltot" format="Default click" activate="click" close text="RITTER: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva.”...265–267.”]. A többiekkel együtt megvizsgálták mint az állatokat. Betegnek vélték, és emiatt hazaküldték. Elbeszélésében a visszatérés Nagymarosra újabb felértékelődésként jelenik meg. A bevagonírozás, a foksányi élmények, a jókedvű utazás, a család visszaszerzése a kálváriájának végét, a megváltást jelzi. A hazatérés a megtalált otthon jelentette. Ez azonban felemás volt. A háború torz családokat, erkölcsi kiüresedett eredményezett. Ezzel a bizonytalanság és a leértékeltség folytatódott. „A” számára megkönnyebbülést is jelentett az otthon, hiszen újra ismerős szabályok szerint mozoghatott. Ez az áradó hazaszeretethez is megnyilvánult: képiesen fogalmazva nyilvánította ki hitét, hűségét, bibliai képpel díszítve (Jób története). „A” később Nagymaroson talált munkát. Egyik testvére 1956-ban disszidált, ezért is zaklatta „A”-t a hatalom. A leértékelt személyiség „hiányai” ellen ideológiákat keresett, melyek célja önmaga és cselekedeteinek igazolása volt. Helytállása a kényszermunkán igazolta a rendszer elleni magatartását, amely rendszer valóban kivette őt származása, vallása és [popup title="etikája miatt" format="Default click" activate="click" close text="RITTER: „Fejlapot kaptam, nyemcinek lettem nyilvánítva.”...268–270.”].

14. Hazatérés

„Leesett újra a hó. A katonatiszt, aki felelős volt értünk, az pár nőt [...] teherbe ejtett. Emiatt kiüldözték őt, de csak úgy [...], ha viszi magával a foglyokat is. [...] Egy másik lágéribba akartak átrakni minket. Kijött a parancsnok, mert megállítottak a kapu előtt. Szemrevételezéskor meglátta a sebeket, rámondta, hogy »tífusz, tífusz«. Kiderült, hogy van két üres vagon és így hazavittek. [...] Foksányiba bevitték egy téglahangárszerűségbe, ahol emeletes háznyi vaskályhák voltak. Úgy tüzelünk, hogy a gerendát mindig beljebb raktuk [a kályhába], meleg lett és a tetűlárvák kikeltek rajtunk. Ezt nem tudom elmesélni, hogy az milyen érzés, amikor serceg, ragacsos lesz az ember teste és érezni, hogy eszik a tetvek. [...] Jött a magyar határ és kilógtunk a vagonokból, megcsókoltuk azt a mocskos olajos földet, mert ez a mi hazánk. [...] Szolnokon [...] átmertünk a személyvonatra, [...] beértünk Pestre. Akkor már az emberek dolgoztak. Mi rongyosan, koszosan beértünk a Nyugatiba. 1945. december 24-én értem haza Nagymarosra, 11 órakor érkeztem meg. Becsöngtettem, kijött az apám és azt mondta: »Jézusom, te vagy az?!« Én az apámat alig ismertem meg. Anyám betette a nagyteknőt, amiben megfürdtem. [...] Csak álltam, nem tudtunk szóhoz jutni. A szomszédok összeszaladtak, az öreg sváb asszonyok azt mondták, úgy nézek ki, mint a szüreti multságokon a madárijesztő. [...] Utána nagyon lassan kellett enni, az orvos azt mondta, hogy vörösbort kell inni, kijöttek a sebek rajtam, az összes gennyes seb, mint Jóbna a Bibliában. [...] Az orvos két krajcárt nem adott volna értem, azt mondta, hogy »ez vérfázás«. Anyám a sebeket jódval kente be és szinte lenyúzta a bőrömet, de összenőtt. A húsvéti szünet után mentem vissza az iskolába.”

Jelzet: KDM–NNM–Hangtár. Ltsz. 36–37.

Az 1945 elején Nagymaroson történekről a fentebb bemutatott írott és elbeszélte források mindegyike csak töredékesen számol be. A levéltári dokumentumok betekintést nyújtanak a hivatalos szervek azon próbálkozásaihoz, hogy hazahozzák az elhurcoltakat – elfedik azonban a saját szerepüket a 400 főnyi civil előállításában és kiszolgáltatásában. Az interjúkban ugyanakkor előtérbe kerül a személyes megélés és feldolgozás, az azóta eltelt évek tapasztalata és az annak tükrében való újragondolás – ezt jól mutatja a kommunisták szerepének átértékelése.

A két forráscsoport – levéltári dokumentumok és interjúk – összevetése révén a nagymarosi „malenkij robot”-ról nyert kép meglehetősen komplex, számos kérdés azonban mégis nyitva marad. Valóban segítettek-e a magyar hatóságok a szovjet katonáknak? Kik voltak pontosan ezek a segítők: kommunisták, szlávok, partizánok, vagy akár a németek soraiból kikerülő „kollaboránsok”? Miért vittek el Nagymarosról szokatlanul nagy létszámú csoportot? Miért érveltek 1945 elején még maguk a kommunisták is azzal, hogy az elvittek „nemzethűség” szempontból megbízhatóak voltak, és mi változott meg, amiért aztán fokozatosan magára hagyták az elhurcoltakat a szovjet lágérekben, a hazatérőket és családtagjaikat pedig a szociális nélkülözések közepette?

Mindezekre a kérdésekre nem talál a kutató biztos választ, a különböző forráscsoportok pedig mintha más és más irányokba is mutatnának. Az általuk rekonstruálható valóságok eltérései egymás mellé állítva válnak különösen szignifikánssá. Ennek pedig a jövő kutatói számára különösen intő jelnek kell lennie, amikor egyik vagy másik forrás tartalmának bemutatása révén kívánják feltárni, „mi is történt valójában”.

Címkék:

[elhurcolás](#) ^[43]

[malenkij-robot](#) ^[44]

[magyarországi németek](#) ^[45]

[Kommunista Párt](#) ^[46]

[Volksbund](#) ^[47]

[Nagyvaros](#) ^[48]

[Szovjetunió](#) ^[49]

[forrásközlés](#) ^[50]

[oral history](#) ^[51]

[GUPVI](#) ^[52]

Kiadás: 17. évfolyam (2017) 1. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/nagyvarosiai-malenkij-robotra-hurcolasa-1945-ben-forrasok-nezopontok-emlekezések>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/nagyvarosiai-malenkij-robotra-hurcolasa-1945-ben-forrasok-nezopontok-emlekezések>

[2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/archivnet/markus_ritter_kep_1.jpg

[3] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/1-a-szobi-jaras-fojegyzojenek-levele-a-szovjet-katonasag-altal-ukrajnaba-elszallitottakrol/forras1mnlpmliiv452b1201945003.jpg>

[4] <https://www.archivnet.hu/1-a-szobi-jaras-fojegyzojenek-levele-a-szovjet-katonasag-altal-ukrajnaba-elszallitottakrol>

[5] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2amnlpmliiv1079521945001.jpg>

[6] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2bmnlpmliv1079521945002.jpg>

[7] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2cmnlpmliiv1079521945003.jpg>

[8] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2dmnlpmliiv1079521945004.jpg>

[9] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2emnlpmliiv1079521945005.jpg>

[10] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2fmlnlpmliiv1079521945006.jpg>

[11] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/3-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme/forras2gmnlpmliiv1079521945007.jpg>

[12] <https://www.archivnet.hu/2-nagyvaros-kommunista-partjanak-a-miniszterelnokhoz-eloterjesztett-kerelme>

[13] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/3-nagyborzsony-kozseg-fojegyzojenek-kerelme-az-elhurcoltak-mielobbi-hazaszallitasa-erdekeben/forras3mnlpmliiv452b1201945001.jpg>

[14] <https://www.archivnet.hu/3-nagyborzsony-kozseg-fojegyzojenek-kerelme-az-elhurcoltak-mielobbi-hazaszallitasa-erdekeben>

[15] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/4-a-belugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-kalkapolnara-elvittek-ugyeben/forras4amnlpmliiv1079781945001.jpg>

[16] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/4-a-belugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-kalkapolnara-elvittek-ugyeben/forras4bmnlpmliv1079781945002.jpg>

[17] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/4-a-belugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-kalkapolnara-elvittek-ugyeben/forras4cmnlpmliiv1079781945003.jpg>

[18] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/4-a-belugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-kalkapolnara-elvittek-ugyeben/forras4dmnlpmliiv1079781945004.jpg>

[19] <https://www.archivnet.hu/4-a-belugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-kalkapolnara-elvittek-ugyeben>

[20] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/5-tajekoztatas-a-nagyvarosi-polgaroknak-a-belugyminiszternel-tett-latogatasarol/forras5mnlpmliiv1079591945007.jpg>

[21] <https://www.archivnet.hu/5-tajekoztatas-a-nagyvarosi-polgaroknak-a-belugyminiszternel-tett-latogatasarol>

[22] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/6-dr-szilard-rezso-nyilatkozata-az-elhurcolt-nagyvarosiai-erdekeben-valo-fellepeserol/forras6mnlpmliiv1079591945003.jpg>

[23] <https://www.archivnet.hu/6-dr-szilard-rezso-nyilatkozata-az-elhurcolt-nagyvarosiai-erdekeben-valo-fellepeserol>

[24] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/7-dr-szilard-rezso-jelentese-az-elhurcolt-nagyvarosiai-ugyeben/forras7amnlpmliiv1079781945011.jpg>

[25] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/7-dr-szilard-rezso-jelentese-az-elhurcolt-nagyvarosiai-ugyeben/forras7bmnlpmliv1079781945012.jpg>

[26] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/7-dr-szilard-rezso-jelentese-az-elhurcolt-nagyvarosiai-ugyeben/forras7cmnlpmliiv1079781945013.jpg>

[27] <https://www.archivnet.hu/7-dr-szilard-rezso-jelentese-az-elhurcolt-nagyvarosiai-ugyeben>

[28] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/8-a-kulugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-a-szovjet-katonak-altal-elszallitottak-nevsorarol/forras8mnlpmliiv1079781945014.jpg>

[29] <https://www.archivnet.hu/8-a-kulugyminiszternek-irt-level-a-nagyvarosrol-a-szovjet-katonak-altal-elszallitottak-nevsorarol>

[30] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/9-hajas-jozsef-lencses-janos-es-hrdy-vince-nyilatkozatai-a-nagyvarosi-elhurcolasokkal-kapcsolatban/forras9amnlpmliiv1079781945005.jpg>

[31] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/9-hajas-jozsef-lencses-janos-es-hrdy-vince-nyilatkozatai-a-nagyvarosi-elhurcolasokkal-kapcsolatban/forras9bmnlpmliv1079781945008.jpg>

[32] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/9-hajas-jozsef-lencses-janos-es-hrdy-vince-nyilatkozatai-a-nagyvarosi-elhurcolasokkal-kapcsolatban/forras9cmnlpmliiv1079781945009.jpg>

[33] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/9-hajas-jozsef-lencses-janos-es-hrdy-vince-nyilatkozatai-a-nagyvarosi-elhurcolasokkal-kapcsolatban/forras9dmnlpmliiv1079781945010.jpg>

[34] <https://www.archivnet.hu/9-hajas-jozsef-lencses-janos-es-hrdy-vince-nyilatkozatai-a-nagyvarosi-elhurcolasokkal-kapcsolatban>

[35] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/10-nyilatkozatok-a-nagyvarosi-elszallitottak-politikamentesegerol/forras10amnlpmliiv1141331945006.jpg>

[36] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/10-nyilatkozatok-a-nagyvarosi-elszallitottak-politikamentesegerol/forras10bmnlpmliv1141331945008.jpg>

[37] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/10-nyilatkozatok-a-nagyvarosi-elszallitottak-politikamentesegerol/forras10cmnlpmliiv1141331945009.jpg>

[38] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/10-nyilatkozatok-a-nagyvarosi-elszallitottak-politikamentesegerol/forras10dmnlpmliiv1141331945014.jpg>

[39] <https://www.archivnet.hu/10-nyilatkozatok-a-nagyvarosi-elszallitottak-politikamentesegerol>

[40] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/11-heffentrager-magdolna-orokbefogadasi-ugye/forras11amnlpmliiv10792491946002.jpg>

[41] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/11-heffentrager-magdolna-orokbefogadasi-ugye/forras11bmnlpmliv10792491946005.jpg>

[42] <https://www.archivnet.hu/11-heffentrager-magdolna-orokbefogadasi-ugye>

[43] <https://www.archivnet.hu/cimkek/elhurcolas>

[44] <https://www.archivnet.hu/cimkek/malenkij-robot>

[45] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyarorszag-i-nemetek>

[46] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kommunista-part>

[47] <https://www.archivnet.hu/cimkek/volksbund>

[48] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nagyvaros>

[49] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szovjetunio>

[50] <https://www.archivnet.hu/cimkek/forraskozles>

[51] <https://www.archivnet.hu/cimkek/oral-history>

[52] <https://www.archivnet.hu/cimkek/gupvi>